

MAA- JA METSÄTALOUSHALLITUS
kirjaamo@mmm.fi

Viite: MMM:n lausuntopyyntö VN/21882/2021

LAUSUNTOPYYNTÖ LUONNOKSESTA KOULURUUAN KEHITTÄMISOHJELMA

Kiitän mahdollisuudesta antaa lausunto kouluruuan kehittämishojelmasta. On oleellisen tärkeää, että kansallisesti kouluruokailu saa näkyvyyttä, painoarvoa ja tarvitsemaansa vahvistusta oppilaiden hyvän ravitsemuksen edistämisen, opetuksen, ruokakasvatuksen, vastuullisen järjestämisen ja kestävään elämäntapaan ohjaamisen näkökulmista.

Kehittämishojelman tavoitteiksi on kirjattu kouluruuan arvostuksen ja kouluruokailuun osallistumisen lisääminen sekä kouluruokailun käytäntöjen kehittäminen. Ohjelmassa on etsitty erilaisia ratkaisuja koskien tarjottavaa koululounasta ja väli-/aamupalaa, ruuan kotimaisuusastetta, terveellisyttä, ekologisuutta, oppilaiden tasa-arvoa, osallisuutta ja yhteisöllisyyttä. Kehittämisehdotukset ovat relevantteja selvityksiin, kerättyihin kokemuksiin, nykykäytäntöjen havainnointiin ja kohderyhmän kuulemisiin perustuen. Kiitän asiantuntijaryhmää hyvästä ja laajasta työstä.

Seuraavassa esitän sekä VRN:n kokouksessa että itse henkilökohtaisesti kehittämishojelmaan perehtyessäni esille nousseita asioita:

Kehittämishojelman kohderyhmä

Kouluruuan kehittämishojelman kohderyhmiksi on kirjattu päätöksenteosta vastaavat, opetuksen järjestäjät, oppilaitokset, ruokapalveluiden tuottajat ja muut kouluruokailun keskeiset sidosryhmät. Kehittämisehdotuksissa tulisi nyt esitettyä paremmin kohdistaa ehdotukset kohderyhmäkohtaisesti ja myös vastuuttamisperiaatteella. Opetushenkilöstö, sekä luokanopettajat että aineenopettajat, tulee huomioida omana ammattiryhmänään kouluruokailussa toimivina ja arjen käytäntöihin vaikuttajina.

Kehittämisehdotusten toteutuminen edellyttää toimeenpanosuunnitelman laatimista

Kehittämisehdotukset on hyvin kirjattu. Ne tulisi kuitenkin nostaa vahvemmin ja nykyistä erottavammin esille käyttäen esimerkiksi sivulla 23 olevaa ulkoasullista tehostusta (sosiaalisen vastuullisuuden osa-alueet).

Tämä ohjelmaraportti tarvitsee toteutumisen tueksi selkeän toimeenpanosuunnitelman, jossa määritellään tarkemmin tarvittavat toimet, niiden seuranta ja arviointi, vastuutahot ja aikataulutus. Tämä tulee nostaa viimeistään seuraavaan hallitusohjelmaan toimenpiteenä. Toteutumisen seuranta ja vaikuttavuuden arviointi tulee valtuuttaa ja vastuuttaa kansalliselle toimijataholle joko ministeriöön tai nimettävälle asiantuntijaryhmälle/ tutkimusorganisaatiolle.

Lainsäädäntö ja ruokailusuositukset

Perusopetuslain säädös koskien kouluateriaa on osin aiheuttanut epäselvyyttä, etenkin siinä oleva ilmaisu ”oppilaalle on annettava ... täysipainoinen ateria”. Täysipainoisuus on määritetty kouluruokailusuosituksessa sekä opetuksen järjestämisen että ravitsemuksen näkökulmista. Ravitsemuksellisesti täysipainoinen ateria toteutuu, kun se on tuotettu ravitsemussuosituksen mukaisesti. On kuitenkin toivottavaa, että myös kehittämisehdotuksissa avataan lainsäädännön termi ”täysipainoisuus” suosituksen mukaisesti. Tämän lisäksi kehittämisehdotuksissa on syytä avata kouluruokailusuositukseen kirjattu tarkoituksenmukaisuusperiaate etenkin koskien välipalan tarjoilua. Suosituksen taustana on oppilaan etu, eli lounaan ja välipalan tarjoilua on aina

tarkasteltava kussakin koulussa oppilaiden koulupäivän kokonaisuuden, oppilaiden jaksamisen ja hyvinvoinnin kannalta mm. lounaan ajoitus ja koulupäivän kokonaispituus, ravinnon riittävyys, iltapäivien oppitunnit ja kotimatkojen pituus huomioiden.

Ehdotus lainsäädännön uudistamisesta toisen asteen opiskelijaruokailun osalta on kannatettava. Säädökset perusopetuksen ja toisen asteen opiskelijoiden kouluikäisen ruokailun toteuttamisesta tulee olla samansisältöiset, sisältäen myös toisen asteen koulutuksessa ”täysipainoinen ja ohjattu ateria” -säädöksen.

Ruokailusuositusten viitteissä on suositeltavaa käyttää niiden URN-osoitteita:

Kouluruokailusuositus <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-791-6> ja toisen asteen ruokailusuositus <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2020041416360>. URN-osoitteet mahdollistavat suositusten lataamisen seurannan ja suositusten käytön jatkuvuuden arvioinnin.

Välipalaa kaikille oppilaille

Kannatamme kehittämis ehdotusten kirjausta, että oppilaille tulisi tarjota koululounaan lisäksi maksuton ja ravitseva aamu- tai välipala kouluruokailusuositukseen kirjattujen kriteereiden mukaisesti. Välipala tulee resursoida erillisenä opiskelutyöpäivän ateriana. Tulevaisuudessa velvoite välipalan tarjoamisesta voitaisiin liittää osaksi säädöksiä, joissa säädetään perusopetuksen maksuttomuudesta.

On tärkeää, että tarjottava välipala nähdään koululounaasta erillisenä ateriana, mutta koululounasta ravitsemuksellisesti täydentävänä osana. Välipala ei korvaa mitään kouluaterian koostumusvaatimukseen kuuluvaa osaa eikä vähennä lounastarjonnan monipuolisuutta. Koululounasta täydentävä välipala tarkoittaa kouluruokailusuositukseen kirjattuna esimerkiksi sitä, että tarjotaan välipalan osana hedelmiä, joita on harvoin lounaalla. Välipalan tarjoilu ei saa myöskään vähentää koululounaaseen varattua määrärahaa.

On tärkeää, että kouluaterian sisältöä ja välipalatarjontaa kehitetään yhtä aikaa ja yhdessä oppilaiden kanssa. Välipalatarjonnasta on tärkeää keskustella kotien kanssa, mm. koulutyön sujuvuuden, oppilaiden jaksamisen, ruokarytmin, liikkumisen ja harrastustoiminnan näkökulmista. Huoltajien osallisuuden parantamiseksi koskien välipalatarjontaa ja kouluruokailun kehittämistä tulisi esittää konkreettisia yhteistyön rakenteita ja malleja, sillä ne puuttuvat nyt kehittämis ehdotuksista kokonaan.

Hyvien käytäntöjen kuvauksia tueksi onnistuneen kouluruokailun toteuttamiseen

Kehittämis ehdotusten lisäksi kunnille on esitettävä konkreettisia keinoja kouluruokailusuosituksen mukaisen kouluruokailun toteuttamiseksi. Keinoja tulisi koota erityisesti niistä kouluista, joissa toimenpiteillä on voitu lisätä oppilaiden osallistumista kouluruokailuun ja joissa oppilaiden ja opettajien palautteen mukaan ruokailu on onnistunut mitattuna ruuan laadulla ja maulla, viihtyisyydellä, ruokarauhalla ja monipuolisen aterian toteutumisella.

Yhteistyön toimet koulussa

Kouluruokailun kehittäminen on mitä suurimmissa määrin yhteistyötä usean tahon kesken. Siten yhteistyölle tulisi kehittämis ehdotuksissa esittää ja kuvata erilaisia toimintamalleja, esimerkiksi oppilaiden ruoka-/makuraati, ruokalistan kehittämisryhmä, ruokailu-/kouluravintolatoimikunta, kouluruokatiimi tai yhteistyöfoorumi. Koulukohtaisten oppilaiden osallisuutta vahvistavien ryhmien lisäksi tulisi kuntakohtaisesti nimetä kouluruokailun ja ruokakasvatuksen työryhmät, joilla on esimerkiksi jonkin jäsenen kautta suora yhteys kunnan hyvinvointiryhmään.

Kouluruokailu oppilaan yksilöllisenä kokemuksena – ruokarauha ja ruokailo kaikille

On erittäin hyvä, että ohjelmaraportissa on tuotu esille kouluruokailuun liittyviä ruokailuun osallistumista ja syömistä haittaavia yksilöllisiä kokemuksia. Tällaisia ovat esimerkiksi ruokailutilanteiden, yksin syömään

joutumisen ja ”mokaamisen” pelot sekä jonottamisen aiheuttama ahdistus ja siihen liittyvät pelot. Ruokailuun voi liittyä kiusaamista esim. tönimistä niin, että juomalasi kaatuu tai tarjotin putoaa tai erityisruokavalioannoksesta huomaamallaan tai lautasella olevaan ruokamäärää arvostellaan. Ruokailun yhteydessä voi esiintyä myös epäasiallista ali- ja ylipainoisten oppilaiden syömiseen puuttumista.

Nämä em. asiat ovat kaikki lasta ja nuorta haavoittavia ja voivat pahimmillaan aiheuttaa ruokailusta pitkäaikaista poisjäämistä. Kehittämisehdotuksiin tulee nostaa ruokailo, ruokarauha ja kehorauha kaikille ruokailutilanteissa: jokaisella on oikeus valita itselleen sopiva annos, syödä tarpeensa mukaan ja nauttia ruokaseurasta ja iloita ruoasta.

Informaatio-ohjauksesta konkreettisiin tukitoimiin – kouluruokailun kehittämiseen rakenteet kuntiin

Kouluruokailusuosituksia on viety eteenpäin yleisellä informaatiolla ja suosituksista tiedottamisella sekä joillakin hankkeilla, joiden hyödyt jäävät usein hankkeessa mukana olleisiin kuntiin/kouluihin. On ilmeistä, että edelleenkin kaikki kouluruokailun osalliset toimijat eivät tunne kouluruokailumääräyksiä ja -suosituksia ja hyvät kehittämistoimet ja käytännöt eivät ole levinneet. Osaltaan tilanteeseen voi johtaa myös se, että kunnissa ei ole kattavasti käytettävissä ravitsemusasiantuntijuutta. Tämä tilanne saattaa vielä heiketä, kun kuntien sotepalvelut siirtyvät hyvinvointialueille ja kuntien terveyskeskuksissa toimineet ravitsemusasiantuntijat samoin.

Kehittämissuunnitelmassa tulee nyt esittää konkreettisia keinoja myös ruokakasvatuksen yhdyspintatyön ja kouluruokailun edistämisen jatkuvuuden varmistamiseksi, kun hyvinvointialueiden toiminta vuoden vaihteessa alkaa. Kunnalla on, ja se jatkuu edelleen, asukkaitensa hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen velvoite. Siten kuntiin voidaan esittää esimerkiksi perustettavaksi ruokakasvatuksen ja kouluruokailun kehittämisestä vastaava työryhmä, jonka kokoonpanossa huomioidaan moniammatillinen osaaminen ml. ravitsemusosaaminen. Monialainen työryhmä voi olla myös vaikuttajatoimijana mm. kouluruokailun riittävän rahoituksen saamiseksi ja ruokakasvatuksen yhteistyön lisäämiseksi esim. paikallisten ruoka-alan toimijoiden ja järjestöjen kanssa.

Riittämättömät taloudelliset resurssit haastavat kouluaterian ja välipalojen onnistuneen toteuttamisen

Kehittämissuunnitelmassa esitetään, että elintarvikkeiden sekä henkilöstö- ja muiden kustannusten nousu ei saa heikentää perusopetuksen oppilaiden ja toisen asteen opiskelijoiden mahdollisuuksia täysipainoiseen kouluateriaan. Kuntien ja opetuksen järjestäjien on varattava riittävät elintarvikemäärärahat ravitsemus-suositusten mukaisten ja vastuullisista raaka-aineista valmistettujen aterioiden tarjoamiseen.

Nykytilanteessa suuri osa kunnista on allokoanut liian vähän rahaa kouluruokailun toteuttamiseen. Kuntakohtaisesti kouluruokailun määrärahavaroituksissa on suuret erot. Tämä vaarantaa oppilaiden tasa-arvon tarjottavan ruuan monipuolisuuden, laadun ja myös houkuttelevuuden kannalta. Kouluruokailu tulee aina resursoida niin, että kouluruokailusuosituksen mukainen vaihteleva ja monipuolinen ruokalista ja sen mukainen tarjonta voidaan toteuttaa. Tilanteen tiedetään huonontuneen aikaisemmasta, sillä hintaseurannassa kouluruokailun hinta on keskimäärin laskenut koronavuosien aikana.

Viestinnän kohderyhmäksi tulee nostaa kuntapäätäjät ja vastuulliset virkamiehet. He tarvitsevat tietoa kouluruokailua koskevista määräyksistä ja suosituksista sekä kouluruokailun merkityksestä oppilaiden hyvinvointiin, oppimiseen, vireyteen ja terveyteen. Kouluruokailu kohdistuu kaikkiin lapsiin ja nuoriin herkässä elämänvaiheessa, jossa ruokailutottumukset muotoutuvat ja vähitellen vakiintuvat. Kouluruokailulla voidaan vaikuttaa sekä kestävään elämäntapaan, sen välttämättömyyden ymmärtämiseen ja kansanterveyteen pitkäkestoisesti.

Terveydellisistä syistä tarjottavat ruokavaliot

Kehittämissuunnitelmassa on hyvin kirjattu sairauksien hoidon edellyttämät ruokavaliot ja muut erityistarpeet sekä niiden toteuttaminen kouluruokailusuosituksen mukaan. Tähän kohtaan tulisi kuitenkin lisätä se, että

ruokavalioita ei tule ”niputtaa”, mikäli se johtaa tarpeettomiin ruokarajoituksiin tai yksipuolistaa ruokavaliota niin, että se vaikuttaa ruokien hyväksyttävyyteen ja ruokavalion kokonaisuuden perusteettomaan yksipuolistumiseen sairauden vaatimusten lisäksi. Erityisruokavaliota sairauden perusteella tarvitsevan oppilaiden ruokavaliot tulee huomioida tasavertaisesti ruokalistasuunnittelussa ja kouluruuan ravitsemuslaadun vaatimusten tulee täyttyä kaikissa tarjotuissa aterioissa.

EU-koulujakeluohjelman hyödyntäminen tehokkaasti ja kattavasti

Taloudellisenä resurssina erityisesti välipalatarjonnan toteuttamisessa tulee hyödyntää EU:n koulujakeluohjelmaa nykyistä tehokkaammin. Koulujakeluohjelman käyttöaste erityisesti hedelmä-kasvistuen osalta on ollut vaatimatonta. Kansallisesti on selvitettävä, voidaanko tuen määrää korottaa kohdennetusti tukemaan ja parantamaan välipalatarjontaa kasvien, hedelmien ja marjojen sekä välipaloiksi sopivien viljatuotteiden käytön edistämiseksi. Tämä voisi olla kansallinen ratkaisu, jolla taloudellisesti haastavassa tilanteissa voitaisiin tukea kuntia ja kouluja terveyttä edistävien välipalojen tuottamiseen ja tarjoamiseen. Nyt välipalojen saamisessa on koulukohtaisesti suuret erot, mikä johtaa myös koululaisten ja siten perheiden epätasa-arvoiseen kohteluun kouluaikaisessa ruokailussa. Perheiden eriarvoisuuden vähentäminen tulee nostaa myös kouluruokailun kehittämissuunnitelmassa prioriteetiksi, sillä elinkustannusten nousun vuoksi entistä useampi lapsiperhe on ajautumassa köyhyyteen.

Kouluruokailu on osa opetusta – myös aineenopetuksen sisältöihin liittyvää ja konkreettista opetusaineistoa

Opettajien tehtävä nähdään nyt kehittämissuunnitelmassa lähes pelkästään ruokailua ohjaavina ja ruokailuesimerkin antajina, mikä toteutuu kouluruokailutapahtuman yhteydessä kouluravintolassa. Opettajien osallistumisesta kouluruokailun ohjaamiseen (opetukseen kuuluva ohjaustehtävä) tai ohjauksen sisällöstä ei kuitenkaan ole kerättyä ajantasaista tietoa.

Ruokakasvatusta on oleellisen tärkeä asia myönteisten asenteiden muodostumiselle, ruuan arvostamiselle sekä ruokailun merkityksen ymmärtämiselle yksilön, yhteisön ja ympäristön kannalta. Kouluruokailun kehittämisen näkökulmasta on oleellista, että kouluruokailu on osa eri oppiaineiden opetussisältöjä lukuisina yhtymäkohtina ja konkreettisenä opetusaineistona, mm. kotitaloudessa, ympäristötiedossa, biologiassa, terveystiedossa, kemiassa ja fysiikassa.

Kehittämissuunnitelmassa olisi hyvä ottaa esille kotitalouden ja terveystiedon oppiaineiden erityisyys mm. tietojen ja taitojen yhdistyminen kokemukselliseen oppimiseen kouluruokailutilanteissa. Näiden oppiaineiden opetuksessa on erinomaiset mahdollisuudet hyödyntää kouluruokailua osana opetussisältöjä esim. monialaisina, vuosittain tietyillä luokka-asteilla toteutuvina oppimiskokonaisuuksina. Monialainen oppimiskokonaisuus voi olla myös osallisuuden vahvistamista kouluruokailun kehittämiseen ja itseä koskevaan asiaan vaikuttamista.

Ruokakasvatuksen toteutuksen yhteissuunnittelu resursoitava

Koulun ruokakasvatuksen haasteena on usein, että yhteissuunnitteluun tai yhdessä toteuttamiseen ei ole varattu aikaa ei opettajien eikä ruokapalveluhenkilöstön työssä. Kehittämissuunnitelmiin tulisi lisätä työaikaressurssista huolehtiminen niin, että opetushenkilöstö voi käyttää aikaa yhteissuunnitteluun. Vastaavasti ruokapalvelujen palvelusopimukseen tulee kirjata työaikaressurssi ruokakasvatustyöhön opettajien kanssa ja kohdistettuna ruokailutilanteissa myös oppilaisiin.

Kouluruokailu on myös opettajien ja koko koulun henkilöstön työaikaista ruokailua

Opettajien ruokailun ohjaukseen liittyvä ravintoetu on otettu hyvin huomioon kehittämissuunnitelmassa. Ravintoedun hyödyntämisen parantamiseksi tarvitaan toimenpiteitä, esimerkiksi edusta ja sen vaikutuksista tiedottamista.

Opettajien ja oppilaiden yhdessä syöminen on todettu vaikuttavaksi tavaksi parantaa kouluruokailun suosituksen mukaista toteutumista. Kouluruokailun kehittämissuunnitelmissa on kuitenkin kokonaan sivuutettu opetus- ja muun oppilaitoksen henkilöstön oma ruokailu (ohjaustehtävään kuuluvaa ruokailua lukuun ottamatta) päivittäisenä henkilöstöruokailuna. Olisi oleellista, että kouluruokailun kehittämisen kanssa yhtäaikaisesti kehitettäisiin myös henkilöstön työpaikkaruokailua. On tunnettua, että henkilöstön omat mielipiteet, valittavan usein myös ruokailulle epäedulliset, vaikuttavat oppilaiden mielipidemuodostukseen ja ruokailuun osallistumiseen. Opettajien kouluravintolassa nauttima oma työpaikka-ateria ja siitä saatu myönteinen kokemus tuottavat myönteistä ilmapiiriä, kannustavaa ruokapuhetta ja myönteisiä asenteita ja arvostusta myös oppilasruokailuun. Myös opettajien mielipidettä ruokailutapahtumasta ja heidän oman ruokailunsa toteutumisesta on kuultava. Usein toiveet esim. tarjonnan monipuolisuudesta, salaattipöydän ja tuoreen leivän tarjonnasta ja ruokarahasta ovat hyvin samansuuntaisia kuin oppilaiden toiveet.

Kouluruokailu osaksi koulu yhteisön terveellisyys ja turvallisuus sekä koulu yhteisön hyvinvoinnin tarkastusta
Terveystieteiden mukainen koulu ympäristön terveellisyys ja turvallisuus sekä koulu yhteisön hyvinvoinnin tarkastus tehdään oppilaitoksissa kolmen vuoden välein. Tavoitteena on, että tarkastukset toteutuvat kattavasti ja että niissä arvioidaan myös kouluruokailun toteutumista ja sen käytänteitä. Tämän tarkastuksen toteutumista seurataan myös kansallisesti osana TEAviisarin tiedonkeruuta. Tässä tarkastuksessa tulisi olla mukana ruokapalvelusta vastaava henkilö, jolla on tieto oppilaiden osallistumisesta, kouluruokailusta saatu palaute ja tieto kehittämistoimista ja niiden vaikutuksista. Tarkastuslausunnossa voidaan ottaa kantaa myös kouluruokailun kehittämiseen oppilaiden jaksamisen, oppimisen, hyvinvoinnin ja terveyden näkökulmista.

Kouluruokailun tavoitteet ja toimenpiteet osaksi kuntien hyvinvointisuunnitelmia – hyte-kannustimet käyttöön
Kouluruokailu on osa koulun opetussuunnitelmaa. Kattava toteutuminen edellyttää, että kouluruokailun tavoitteet ja toteuttaminen ruokakasvatus mukaan lukien näkyy paikallisessa opetussuunnitelmassa ja koulu kohtaisissa vuosisuunnitelmissa.

Kouluruokailu ja sen onnistumiseksi asetetut tavoitteet ja toimenpiteet on tärkeää kirjata myös kunnan hyvinvointisuunnitelmaan. Kouluruokailu on konkreettinen ja oleellinen osa kuntalaisten ravitsemusterveyden edistämistä; kouluruokailu vaikuttaa oppilaiden lisäksi myös kunnan omaan henkilöstöön kouluissa sekä ruokapalvelutoiminnan kautta laaja-alaisesti kunnan ja alueen elinkeinoelämään ja elinvoimaan.

Kuntien hyte-kannustimia ja niiden perustana olevia indikaattoreita tulee kehittää niin, että ne mittaavat kouluruokailujärjestelyissä onnistumista, erityisesti kouluruokailuun osallistumista, suosituksen mukaisen ateriakokonaisuuden nauttimista, välipalojen tarjontaa ja ruokakasvatustoimien toteutumista. On huolehdittava, että kannustinraha on riittävän suuri, jotta se kannustaa kehittämistoimiin, mm. välipalatarjonnasta huolehtimiseen.

Kouluruokailun toteutumisen ja vaikutusten seurannan kansallista tiedonkeruuta on kehitettävä
Ohjelmaraporttiin on kirjattu, että kouluruokailulle tulee määritellä vaikuttavuusindikaattorit, jotka mahdollistaisivat tulevaisuudessa entistä kohdennetumman kouluruokailun kehittämistyön.

Kansallisesta TEAviisarin tiedonkeruusta saadaan vertailutietoa mm. kouluruokailuun osallistumisen seurannan käytännöstä, oppilaiden ja huoltajien kouluruokailun suunnitteluun, toteuttamiseen ja arviointiin osallistumisesta sekä koululounaan ajoituksesta ja syömiseen varatusta ajasta. Kehittämistyössä tarvitaan myös muita indikaattoreita, mm. kouluruokailuun osallistuminen, täysipainoisen koululounaan toteutuminen ja oppilaiden ruokavalintoja kuvaavat indikaattorit (esim. kasvisaterian valinta). Kansallisen tiedonkeruun tulisi sisällyttää mm. tarjotun ruuan ravitsemuslaatua, kasvisruokien tarjontaa/käyttöastetta sekä välipalatarjontaa/käyttöastetta koskevia indikaattoreita.

Kouluikäisten lasten ja nuorten ravitsemusseuranta – välttämätön toimepide vaikuttavuusarviointiin

Tämän ohjelman ja esitettyjen kehittämis ehdotusten vaikuttavuuden arviointi edellyttää jatkossa sitä, että kouluikäisten lasten ja nuorten ruokailusta ja ravintoaineiden saannista on kansallista seurantatietoa, jossa kouluikäinen syöminen voidaan erottaa tulosten käsittelyssä. Myös kansainvälisillä foorumeilla on ehdottoman tärkeää, että Suomella on esittää kouluruokailun vaikuttavuustietoa tutkimusnäyttöön perustuen.

Myös VRN:n jäseniä on pyydetty lausumaan ohjelmasta suoraan MMM:lle.

Arja Kyytikäinen

Pässihteeri

Valtion ravitsemusneuvottelukunta c/o Ruokavirasto
Mustialankatu 3, 00790 Helsinki
puh. 050 4099 860